

Sandžački odbor za zaštitu
Ljudskih prava i sloboda
Novi Pazar

Evropski pokret
Srbija
Novi Pazar

Mere podrške ženskom preduzetništvu u Novom Pazaru i Prijepolju

- stanje i preporuke za unapređenje

Delegacija EU
u Srbiji

OSCE Organization for Security and
Co-operation in Europe
Mission to Serbia

Novi Pazar

2012

Projekat **“Strengthening the participation of women and marginalized groups in creation of local policies in multiethnic areas”** podržava Delegacija Evropske Unije u Republici Srbiji kroz program EIDHR i Misija OEBS-a u Srbiji

Mr Dina Rakin

Istraživanje

Mere podrške ženskom preduzetništvu u Novom Pazaru i Prijepolju

- stanje i preporuke za unapređenje

Uvod

Žene su najveća ranjiva kategorija stanovništva na tržištu rada. One čine polovinu radno sposobnog stanovništva, ali su manjina među učesnicima na tržištu rada. Još je vidljivija njihova manja zastupljenost na tržištu rada. S obzirom, na ovu brojčanu dominantnost u poređenju sa muškarcima, a raznolikost unutar grupe, kreiranje mera podrške za njihov aktivan angažman na tržištu rada čini ovaj posao izuzetno teškim i osetljivim. To je i jedan od razloga zašto državne mere za podršku direktno ženama na tržištu rada se retko primenjuju, a učinkovitost postojećih nedovoljna. Posebno ukoliko u ukupnom broju nezaposlenih dominiraju one sa niskim kvalifikacijama (I, II i III stepen kvalifikacija). Ipak, pojedini studije pokazuju da rodno krojena mere podrške ženskom angažmanu daju pozitivne rezultate, ukoliko su istovremeno i vid finansijske podrške, i mentorske i ukoliko ti programi imaju dovoljnu meru personalnog prilagođavanja korisnicama.

Dug period tranzicije, koji se čini i dalje nije završen, osnažen ekonomskom krizom, položaj žena na tržištu rada dodatno obremenjuju. Makroekonomski pokazatelji nisu optimistični. Celokupna privreda je u stagnaciji, raste broj opština čiji stepen razvijenosti opada, migracija stanovništva ka urbanim centrima se nastavlja, a broj nezaposlenih na dnevnom nivou raste rapidno.

U okviru projekta „Jačanje učešća žena i marginalizovanih grupa u kreaciji lokalnih politika u multietničkim sredinama“, koji sprovodi Sandžački odbor za zaštitu ljudskih prava i sloboda, sa sedištem u Novom Pazaru i Evropski pokret u Srbiji – Novi Pazar, a koga finansijski podržava Delegacija Evropske unije u Srbiji, urađeno je istraživanje o mogućnostima i merama podrške razvoju ženskom preduzetništvu na lokalnom nivou na osnovu koga su iskrojene i preporuke za unapređenja okvira za podršku ženskom preduzetništvu na lokalnom nivou. Ciljane opštine projektom su Novi Pazar i Prijepolje i istraživanje osim što prezentuje stanje u svakoj opštini pojedinačno, na osnovu čega su predložene i komplementarne preporuke za unapređenje postojećeg stanja, nudi mogućnost komparativnog analiziranja uslova i prilika za unapređenje ženskog preduzetništva u ove dve opštine.

Osim dostupnih studija koje daju uvid u državne/republičke mere podrške preduzetništvu, pravnih akata opština, razvojnih dokumenata i druge dostupne papirne građe, istraživanje se metodološki oslanjalo i na rezultate strukturiranog upitnika prosleđenog relevantnim institucijama i na fokus grupno istraživanje, čija osnovna svrha je bila da istraživačima da kvalitativni input konkretnih potreba ciljne grupe projekta, ali i input od strane predstavnika relevantnih institucija koje bi trebalo da implementiraju i daju podršku za implementaciju merama za podršku razvoju ženskom preduzetništvu u opštinama Novi Pazar i Prijepolje.

Istraživanje je predstavljeno kroz četiri celine. U prvoj celini predstavljeni su osnovni podaci opština u vezi sa stanovništvom, obrazovnom strukturom, zaposlenosti, socio-ekonomskim statusom i privrednoj strukturi, u obe opštine. Druga celina daje pregled mera podrške ženskom preduzetništvu u protekle dve godine 2010. i 2011. – republički nivo, strani fondovi. U trećoj celini predstavljeni su nalazi fokus grupnog istraživanja rađenog sa ženama sa evidencije Nacionalne službe za zapošljavanje filijale Novi Pazar, zatim Centra za socijalni rad i humanitarne organizacije Harijet, kao i sa predstavnicima lokalnih institucija: Nacionalne službe za zapošljavanje, Centra za socijalni rad, Opštine Novi Pazar, predstavnicima Skupštine opštine Novi Pazar, Privredne komore. U poslednjem poglavlju dajemo pregled preporuka za unapređenje mera podrške za razvoj ženskog preduzetništva.

I Osnovni podaci opština Novi Pazar i Prijepolje

Prema popisu iz 2011. godine, Grad **Novi Pazar** ima **92.776 stanovnika**¹. Stanovništva čine Bošnjaci (oko 80%), zatim Srbi (oko 15 %), zatim manji broj Albanaca 0.25%, Crnogoraca 0,30, desetak drugih nacionalnosti sa oko 1.8%. Prema podacima Crvenog krsta i nevladinih organizacija, nekoliko desetina stanovnika čine raseljeni sa Kosova, izbeglice iz Makedonije, Bosne i Hercegovine i Hrvatske. Prema nezvaničnim podacima, Novi Pazar broji preko 120.000 stanovnika².

Opština **Prijepolje** prema popisu stanovništva iz 2011. godine ima **36.713 stanovnika**.³ Međutim, detaljnim uvidom u strukturu stanovništva raspolaže sa podacima popisa stanovništva iz 2002. godine⁴, tako da je pitanje uporedivosti podataka ove dve opštine diskutabilno, ali i relativna preciznost podataka s kojima se mora računati u Prijepolju. Prema dostupnim podacima, opština je imala 41.188 stanovnika, većinsko stanovništvo čine Srbi (56,82%) i Bošnjaci (31,83%) te u manjem procentu Muslimani (9,26%) i Crnogorci (0,66%).

Na osnovu prethodnog, jasno je da **Novi Pazar i Prijepolje beleže različita demografska kretanja stanovništva – Novi Pazar ima apsolutan porast za 6.770 stanovnika, dok Prijepolje ima apsolutan pad, odnosno, demografsko pražnjenje za 4.475 stanovnika manje. U odnosu na starosnu strukturu stanovništva - prema Popisu iz 2002. godine Novi Pazar je imao 49,1 % stanovnika starosti do 29 godina, dok je Prijepolje u istoj kategoriji imalo 41,8 % u odnosu na ukupan broj stanovnika.**

---

¹ Republički zavod za statistiku; Preliminarni rezultati popisa stanovništva iz 2011. godine.

² http://www.novipazar.rs/novi_pazar/stanovnistvo.asp

³ Republički zavod za statistiku; Preliminarni rezultati popisa stanovništva iz 2011. godine.

⁴ Broj stanovnika prema popisu iz 2002. godine bio je 41.188, Republički zavod z statistiku.

S obzirom na to da finalni izveštaj popisa stanovništva iz 2011. godine još nije predstavljen, u kontekstu polne strukture stanovništva pozivamo se na rezultate popisa stanovništva iz 2002. godine. Prema podacima iz tog popisa, **u Novom Pazaru 50,5% stanovništva su činile žene, a u Prijepolju 50,4%.**

U obrazovnoj strukturi stanovništva Novog Pazara starosti preko 15 godina dominira stanovništvo sa osnovnom i srednjom stručnom spremom (53,3% i 44,2 % u korist ženske populacije %), **dok stanovništvo sa visokom stručnom spremom učestvuje sa svega 3,4% od čega se na žensku populaciju odnosi 36,8%.** Nije zanemarljiva činjenica i da postoji znatan broj stanovnika bez ikakve školske spreme – 8,8% kao i 9,8% onih koji su pohađali, ali nisu završili osnovnu školu. Važno je istaći i podatak da **među stanovništvom bez školske spreme 71,4% čine žene. Finalni rezultati Popisa 2011. godine će sa velikom sigurnošću pokazati povoljnije rezultate sveukupne obrazovne strukture stanovništva po VII stepenu kvalifikacije, pa i po povoljnijoj strukturi učešća ženske populacije,** a posebno u Novom Pazaru koji je dvostruko univerzitetski grad, sa statusom odeljenja i trećeg univerziteta.

I u obrazovnoj strukturi stanovništva Prijepolja starosti preko 15 godina dominira stanovništvo sa osnovnom i srednjom stručnom spremom (**50,5% i 44,0 % u korist ženske populacije**), **dok je učešće stanovništva sa višom i visokom stručnom spremom povoljnije u odnosu na Novi Pazar i po učešću ženske populacije (37,6% u Novom Pazaru prema 41,1% u Prijepolju).**

Aktivno stanovništvo prema popisu stanovništva iz 2002. godine činilo je blizu 42% ukupnog stanovništva opštine, odnosno 55,7% stanovništva starijeg od 15 godina. Od tog broja, 66,4% je stanovništvo koje obavlja neki vid zanimanja. Sa druge strane, izdržavano stanovništvo učestvuje u ukupnoj populaciji opštine sa 45,5%. **Radna sposobnost ženskog stanovništva ove dve opštine je, takođe, ujednačena, u Novom Pazaru 51,0,% radno–sposobne ženske populacije je aktivno, a u Prijepolju 49,8 %.**

U strukturi zaposlenih, na nivou obe opštine, dominira učešće zaposlenih u javnom sektoru (58,8% u Novom Pazaru, 80,0% u Prijepolju) ali je, u odnosu na stanje u Prijepolju

(20,0%), evidentno visoko učešće zaposlenih u privatnom sektoru u Novom Pazaru (41,2% ili 70.000).⁵

Prema podacima Opštinske ankete o radnoj snazi iz novembra 2011. godine⁶, stopa nezaposlenosti u Novom Pazaru (39%) i Prijepolju (35,9%)⁷ bila je znatno iznad republičkog proseka (23.6%). **Stopa nezaposlenosti u septembru 2012. godine u Novom Pazaru veća je za 1,9% u odnosu na prosek ostvaren u Republici Srbiji**, u istom periodu,

Prema podacima o prosečnim zaradama **u 2010. godine neto zarada u Novom Pazaru (25,577 RSD), a u Prijepolju (24,557 RSD)**, dok je prosek za Republiku Srbiju bio 34,142 RSD. **Prosečna neto zarada u 2011. godini u Novom Pazaru 29,667 RSD, a za Srbiju 37,796 RSD⁸.**

Na osnovu istraživanja prikazanog u Rodnoj socijalnoj karti za grad Novi Pazar i Opštinu Prijepolje, sprovedenog za potrebe istog ovog projekta zabrinjavajući su podaci o siromaštvu u obe opštine. **Sumorna statistika neoborivo potvrđuje da je svaki treći građanin/građanka Novog Pazara u kategoriji siromašne populacije, da je svaki 10-ti građanin/građanka korisnik novčane socijalne pomoći i da 3,6% populacije Grada dobija jedan obrok dnevno. U Prijepolju je svaki četvrti građanin/građanka u kategoriji siromašne populacije, svaki 27 građanin/građanka korisnik novčane socijalne pomoći i da 3,8% populacije Opštine dobija jedan obrok dnevno.**

Opština **Novi Pazar** spada u nerazvijena područja (**III grupa opština na nivou 60-80% republičkog proseka**), dok **Prijepolje** sa nivoom razvijenosti ispod 50% republičkog proseka spada u **devastirana područja**. Ovako nizak nivo razvijenosti, uslovljava i lošu situacijom na lokalnom tržištu rada.

Odnos urbanog i ruralnog stanovništva prema popisu iz 2002. godini, u **Prijepolju je bio u korist urbanog, gde je ruralno činilo 36,5%** od ukupnog broja popisanog stanovništva.

---

⁵ RZS: Opštine u Srbiji 2011, NSZ

⁶ Republički zavod za statistiku.

⁷ SIEPA <http://serbia-locations.rs/municipalities-srb/municipality.php?ID=110>

⁸ Agencija za privredne registre <http://stat.apr.gov.rs/rmap/>

Seoske sredine prati depopulacija - nestanak biološkog obnavljanja, zbog migracija stanovništva prema urbanim i drugim područjima atraktivnim za život i rad, kao i zbog ekonomskih razloga.

Struktura privrede po broju zaposlenih u pojedinim sektorima ukazuje na dominantnu zastupljenost prerađivačke industrije. Značajno učešće po broju zaposlenih takođe ima trgovina na veliko i malo i popravka motornih vozila, a potom sektori saobraćaj, komunikacije i turizam, i građevinarstvo. Učešće zaposlenih u sektoru trgovina na veliko i malo i popravka motornih vozila više je u Novom Pazaru.

Privrednu strukturu opštine Novi Pazar karakteriše dominantna uloge industrije, uz značajno učešće tercijarnih delatnosti i usluga u privatnom sektoru. **Učešće poljoprivrede iz godine u godinu opada.** Najznačajnije privredne grane su: tekstilna industrija, industrija nameštaja i obuće. Uz pomenute privredne grane, komunalna preduzeća i ustanove, uslužna i trgovinska delatnost zapošljavaju najveći broj radnika. Grad ima velike potencijale za održivi razvoj - proizvodnju zdrave hrane i razvoj turizma. Prema podacima Agencije za privredne registre u Novom Pazaru trenutno postoji 985 aktivnih preduzeća⁹. Značajnu komparativnu prednost predstavlja i činjenica da je to najmlađi grad u Republici Srbiji, sa stanovništvom čiji je prosek godina 35. Pored svega, Novi Pazar je poznat je po preduzetničkom duhu.

Prema podacima Agencije za privredne registre u opštini Prijepolje trenutno je aktivno 219¹⁰ preduzeća. Preko 95% su mala, zatim srednja (3,5%) i velika 1,3%. Prema vlasničkoj strukturi više od 90% su u privatnom vlasništvu. Sektori koji dominiraju su trgovina (41,58%), transport (28,34%), ugostiteljstvo (11,45%) i sektor prerađivačke industrije (6,13)%.

Okosnicu privrednog razvoja opštine Prijepolje činila je tekstilna industrija, koja je upošljavala preko 5000 radnika. Otpočeo je proces privatizacije 2000. godine svih kombinata i fabrika koji sačinjavaju tekstilnu industriju opštine Prijepolje.

---

⁹ <http://stat.apr.gov.rs/rmap/>

¹⁰ <http://stat.apr.gov.rs/rmap/>

Obe opštine su usvojile razvojne dokumente. Akcioni plan održivog razvoja opštine Novi Pazar 2012 – 2016. godine kao prioritete razvoj izdvaja: razvoj ljudskih resursa i tržišta rada, unapređenje stimulativnog ambijenta za razvoj, razvoj privrede, ruralni razvoj i turizam. Slično predviđa i strategija održivog razvoja opštine Prijepolje za period 2011 - 2015. godine: Razvoj malih i srednjih preduzeća, ruralni razvoj, usluge građanima, zaštita životne sredine. Konkretnije, strateški pravci razvoja ovog područja uključuju, pre svega dalji, intenzivni razvoj prerađivačke industrije i trgovine, zatim proizvodnju i distribuciju poljoprivrednih i prehrambenih proizvoda, posebno proizvoda sa zaštićenim geografskim poreklom, razvoj turizma, ulaganje u obrazovanje kadrova i privlačenje investicija.

Kancelarije za lokalni ekonomski razvoj (KLER) postoje u obe opštine. U prethodnom periodu formirani su takođe i lokalni saveti za zapošljavanje (LSZ) u najvećem broju gradova i opština na teritoriji Republike Srbije. Jedan od ključnih zadataka ovih saveta je izrada lokalnih akcionih planova zapošljavanja (LEAP). U 2011. godini, doneti su planovi u Novom Pazaru i u Prijepolju. Lokalne kancelarije za mlade formirane su, takođe, u obe opštine. Uz podršku kancelarije za mlade u Novom Pazaru usvojena je lokalna strategija i akcioni plan za mlade.

II Postojeće mere podrške razvoju preduzetništva

U ovom delu rada dat je pregled mera podsticaja preduzetništvu u gradu novom Pazaru i opštini Prijepolje. One nisu rodno senzitivno predstavljene, ali će se kroz dalji tekst prepoznati da ni u jednoj od ovih mera žene u ove dve opštine nisu činile više od 30% korisnica mera za podršku preduzetništvu. Nadalje, pregled koji sledi je značajan kako bi se uvidelo koji fondovi postoje, koja je njihova iskoristivost i u kojoj meri ih treba usmeriti ka korisnicima.

Tabela1: Ukupni podsticaji regionalnog razvoja prema realizatorima, Novi Pazar¹¹

	Ralizatori podsticaja	2010		2011		2012	
		Broj ¹²	Iznos ¹³	Broj	Iznos	Broj	Iznos
1.	Ministarstvo ekonomije i regionalnog razvoja	3	43.249	1	26.834		
2	Ministarstvo finansija – Uprava za trezor¹⁴	6	30.561	7	40.471	4	3.898
3	Fond za razvoj Republike Srbije	23	70.600	39	244.381	5	110..905
4	Nacionalna služba za zapošljavanje	825	110.638	662	142.156	177	12.473
5	Agencija za strana ulaganja i promociju izvoza	1	8.440	1	42		
6	Nacionalna agencija za regionalni razvoj	4	1.007	14	2.008	6	517
7	Agencija za osiguranje i finansiranje izvoza			1	2.246		
8	Kancelarija za evropske integracije¹⁵	6	368.536	3	229.638	1	30.714
	Total	868	633.032	728	687.776	193	158.507

Tabela2: Ukupni podsticaji regionalnog razvoja prema realizatorima, Prijepolje¹⁶

¹¹ Agencija za privredne registre, Registar mera i podsticaja regionalnog razvoja. Poslednje ažurno stanje se odnosi na period od 1. januara 2012. godine do 31. marta 2012. godine.

¹² Broj podsticaja regionalnog razvoja prema realizatorima podsticaja.

¹³ Iznosi podsticaja izraženi u hiljadama RSD.

¹⁴ Podaci o podsticajima regionalnog razvoja koje poljoprivrednim gazdinstvima usmerava Ministarstvo trgovine, poljoprivrede i šumarstva i vodoprivrede, realizuje se preko Ministarstva finansija – Uprava za trezor.

¹⁵ Podaci o procenim realizacije podsticaja iz međunarodne razvojne pomoći odgovaraju podacima kojima je Kancelarija za evropske integracije raspolagala u momentu njihovog objavljivanja, ali su podložni naknadnim izmenama koje Kancelarija za evropske integracije objavljuje u svojim izveštajima

		2010		2011		2012	
		Broj ¹⁷	Iznos ¹⁸	Broj	Iznos	Broj	Iznos
1.	Ministarstvo ekonomije i regionalnog razvoja	1	103.698	1	35.067		
2	Ministarstvo finansija – Uprava za trezor¹⁹	7	41.400	8	59.449	5	11.005
3	Fond za razvoj Republike Srbije	24	61.302	13	41.200	2	5.000
4	Nacionalna služba za zapošljavanje	366	67.971	365	101.990	89	9.915
5	Agencija za strana ulaganja i promociju izvoza					1	2.811
6	Nacionalna agencija za regionalni razvoj	9	1.190	6	380		
	Total	407	275.561	393	238.086	97	28.730

Tabela3: Ukupni podsticaji regionalnog razvoja prema načinu finansiranja podsticaja, Novi Pazar²⁰

	Način finansiranja podsticaja	2010	2011	2012
1.	Kredit	60.925	236.181	110.105

¹⁶ Agencija za privredne registre, Registar mera i podsticaja regionalnog razvoja. Poslednje ažurno stanje se odnosi na period od 1. januara 2012. godine do 31. marta 2012. godine.

¹⁷ Broj podsticaja regionalnog razvoja prema realizatorima podsticaja.

¹⁸ Iznosi podsticaja izraženi u hiljadama RSD.

¹⁹ Podaci o podsticajima regionalnog razvoja koje poljoprivrednim gazdinstvima usmerava Ministarstvo trgovine, poljoprivrede i šumarstva i vodoprivrede, realizuje se preko Ministarstva finansija – Uprava za trezor.

²⁰ Agencija za privredne registre, Registar mera i podsticaja regionalnog razvoja, poslednje ažurno stanje se odnosi na period od 1. januara 2012. godine do 31. marta 2012. godine

2.	Subvencija	12.100	8.200	800
3.	Bespovratna subvencija	1.007	2.050	517
4.	Subvencionisana kamata	154	64	
5.	Regres	20.847	30.453	3.829
6.	Povraćaj sredstava	7.135	9.954	68
7.	Finansijska podrška za privlačenje investicija	8.440		
8.	Finansijska podrška- drugo²¹		2.246	
9.	Bespovratna finansijska podrška - drugo	12.473	142.156	12.473
10.	Međunarodna bespovratna razvojna pomoć	368.536	229.638	30.714
11.	Bespovratna druga sredstva	43.249	26.834	
	Total	633.032	687.776	158.507

Tabela4: Ukupni podaci regionalnog razvoja prema načinu finansiranja podsticaja, Prijepolje²²

	Način finansiranja podsticaja	2010	2011	2012

²¹ Kredit, subvencija i finansijska podrška - drugo su jedina povratna sredstva, sva ostala sredstva su bespovratna

²² Agencija za privredne registre, Registar mera i podsticaja regionalnog razvoja, poslednje ažurno stanje se odnosi na period od 1. januara 2012. godine do 31. marta 2012. godine

1.	Kredit	33.139	12.200	
2.	Subvencija²³	30.200	29.000	5.000
3.	Bespovratna subvencija	1.190	380	
4.	Subvencionisana kamata	64	9	48
5.	Regres	33.380	50.779	10.940
6.	Povraćaj sredstava	5.918	8.661	54
7.	Finansijska podrška za privlačenje investicija			2.811
8.	Bespovratna finansijska podrška - drugo	67.971	101.990	9.915
9.	Bespovratna druga sredstva	103.698	35.067	
	Total	275.133	238.086	28.730

Tabela5: Ukupni podsticaji regionalnog razvoja prema vrsti korisnika, Novi Pazar²⁴

	Vrsta korisnika	2010		2011		2012	
		Broj ²⁵	Iznos ²⁶	Broj	Iznos	Broj	Iznos
1.	Privredno društvo	194	158.197	151	221.910	57	105.113

²³ Kredit i subvencija su jedina povratna sredstva, sva ostala sredstva su bespovratna.

²⁴ Agencija za privredne registre, Registar mera i podsticaja regionalnog razvoja

²⁵ Broj korisnika podsticaja regionalnog razvoja prema vrsti korisnika, osim za poljoprivredna gazdinstva gde je prikazan broj realizovanih

²⁶ Iznos podsticaja izražen u hiljadama RSD

2.	Javno preduzeće	1	118.685	1	114.134	1	30.714
3.	Preduzetnik	288	47.789	244	53.209	63	3.927
4.	Poljoprivredna gazdinstva	3.414	30.561	1.598	40.471	362	3.898
5.	Klaster						
6.	Udruženje	3	1.207	4	721	1	110
7.	Drugo pravno lice			3	1.180	2	31
8.	Fizičko lice	13	1.358				
9.	Institucije iz oblasti obrazovanja i nauke	3	3.133	21	9.833	18	2.002
10.	Institucije iz oblasti kulture			1	1.613	1	61
11.	Institucije iz oblasti zdravstva	3	459	5	2.353	3	349
12.	Druge institucije	1	80	2	169		
13.	Jedinice lokalne samouprave	1	246.565	7	239.187	7	11.303
14.	Drugi pojedinačni korisnici	1	24				
15.	Ostali korisnici²⁷		24.973		2.997		
	Total	3.922	633.032	2.037	687.776	515	158.507

Tabela6: Ukupni podsticaji regionalnog razvoja prema vrsti korisnika, Prijepolje²⁸

²⁷ Podaci o iznosima podsticaja koji su usmereni na određene teritorije (opštine, oblasti, regiona, Republiku Srbiju), koje su navedene ovde prikazuju se kao korisnici

	Vrsta korisnika	2010		2011		2012	
		Broj ²⁹	Iznos ³⁰	Broj	Iznos	Broj	Iznos
1.	Privredno društvo	46	83.461	39	78.268	14	13.162
2.	Preduzetnik	170	37.958	184	54.704	37	1.938
3.	Poljoprivredna gazdinstva	4.076	41.400	2.245	59.449	836	11.005
4.	Udruženje	3	1.027	2	1.399	2	125
5.	Drugo pravno lice			2	92	2	824
6.	Fizičko lice	2	376				
7.	Institucije iz oblasti obrazovanja i nauke			5	1.548	5	413
8.	Institucije iz oblasti kulture			4	443	2	360
9.	Institucije iz oblasti zdravstva	1	5.143	1	2.490	2	282
10.	Druge institucije			1	628		
11.	Jedinice lokalne samouprave			5	1.381	5	544
12.	Ostali korisnici³¹		106.196		37.685		78
	Total	3.922	633.032	2.037	687.776	515	158.507

²⁸ Agencija za privredne registre, Registar mera i podsticaja regionalnog razvoja

²⁹ Broj korisnika podsticaja regionalnog razvoja prema vrsti korisnika, osim za poljoprivredna gazdinstva gde je prikazan broj realizovanih

³⁰ Iznos podsticaja izražen u hiljadama RSD

³¹ Podaci o iznosima podsticaja koji su usmereni na određene teritorije (opštine, oblasti, regiona, Republiku Srbiju), koje su navedene ovde prikazuju se kao korisnici

Republička podrška preduzetništvu/ ženskom preduzetništvu

Publikacija koja je u velikoj meri omogućila uvid u rodni aspekt republičkih mera podrške preduzetništvu „Rodna analiza odabranih državnih mera za podršku preduzetništvu u Srbiji“³² analizirala je 5 programa državne podrške:

1. Subvencija za samo-zapošljavanje, za koju je nadležna Nacionalna služba za zapošljavanje (samo za preduzetnike),
2. Start-up krediti, za koje je nadležan Fond za razvoj Republike Srbije (i za preduzetnike i za preduzeća),
3. Subvencija za jačanje inovativnosti, za koju je nadležno Ministarstvo ekonomije i regionalnog razvoja³³ (samo za preduzeća),
4. Subvencija za razvoj konkurentnosti, za koju je nadležna Nacionalna agencija za regionalni razvoj (i za preduzetnike i za preduzeća),
5. Subvencija za podsticanje konkurentnosti i internacionalizacije privrednih društava, za koju je nadležna Agencija za strana ulaganja i promociju izvoza (samo za preduzeća).

Uprkos tome što se pregled ovih mera osvrće na regionalnu statistiku, on je vredan i svež izvor podataka o kvalitetu i opsegu ovih mera sa aspekta roda. Možemo zaključiti da ove mera imaju sledeće karakteristike pri merenju opsega uticaja na žene:

- **Mera Nacionalne službe za zapošljavane i Fonda za razvoj ne utiču na smanjenje razlika u apsolutnom siromaštvu između žena i muškaraca, jer broj nezaposlenih žena raste više nego broj muškaraca, u tom smislu mera NSZ bi bila uspešna ukoliko bi se smanjio broj nezaposlenih žena, a progresivno rastao i njihov broj kao preduzetnica.** Delatnosti za koje su se žene opredeljivale su prerađivačka industrija, trgovina i ostale usluge (kozmetički i frizerski saloni), što su najranjivije forme preduzeća na tržištu rada.

---

³² Sonja Avlijaš, Marko Vladisavljević, mr Sanja Popović-Pantić, Rodna analiza odabranih državnih mera za podršku preduzetništvu u Srbiji, UNDP, Beograd, 2012. godine

³³ Ministarstvo ekonomije i regionalnog razvoja ne postoji od konstituisanja nove vlade 2012, godine. Sada su nadležnosti tog ministarstva raspodeljene između Ministarstva finansija i privrede i Ministarstva regionalnog razvoja i lokalne samouprave.

- Država stimuliše razvoj ženskog preduzetništva kako bi umanjila nezaposlenost žena, ali i da bi uvećala njihov broj kao preduzetnica. Prepoznajući da im je pristup državnim subvencijama pristupačniji, **žene se češće nego muškarci odlučuju za traženje i konkurisanje kod države za podsticaje**, nego kod nekih drugih potencijalnih fondova, koji ni nisu u toj meri prilagođeni ženama. Ipak, ženska preduzeća su manje održiva od muških. Uzrok ovome je u samom motivu osnivanje preduzeća, a to je ekonomska nužda, a ne prepoznavanje tržišne šanse. Iz tog razloga, sama **finansijska pomoć se pokazuje nedovoljnom i zahteva personalizovan pristup korisnicama kroz mentorske programe i savetovanja tokom trajanja ugovornog odnosa između davaoca subvencije ili kredita i preduzetnice**.
- **Kada je reč o naprednim programima podrške ženskom preduzetništvu, koji podrazumevaju razvoj postojećih preduzeća, a proširivanje delatnosti, žene se slabije odlučuju za traženje finansijske podrške nego muškarci**. Mogući razlozi uključuju slabiju informisanost o postojanju ovih programa, ali i zbog toga što ženama treba više podsticaja za učestvovanje u programima nego muškarcima, posebno u onim programima koji zahtevaju ulaganje sopstvenih sredstava.
- **Učešće žena među korisnicima NARR-ovog programa znatno veće od učešća u druga dva programa namenjena postojećim preduzećima (SIEPA –e i MERR-a)**, možda zbog toga što su za ovaj program, za razliku od druga dva, mogli da konkurišu i preduzetnici. Stoga, učešće ženskih preduzeća u ovom programu je ispod njihovog prosečnog učešća u privredi, dok se udeo preduzetnica među korisnicima poklapa sa njihovom zatupljenošću u privredi. Ipak, stav žena koje su konkurisale za ovaj program podrške je negativan prema programu. Konkursna procedura smatrana je obimnom, ali relativno jednostavnom, kako za program podrške inovacijama tako i za podršku konkurentnosti. Međutim, odbijene kandidatkinje žalile su se u većoj meri od onih koje su dobile sredstva na nejasnoću procedure i njenu nepotrebnu složenost (što može objasniti razloge zbog kojih su odbijene). Korisnice su takođe stekle utisak da službenici MERR nisu primenili personalizovani pristup i pokazali stvarno interesovanje za njihove poslovne ideje.

- **Tek 10 odsto svih preduzeća kojima je odobrena podrška SIEPA -e su preduzeća čije su vlasnice i direktorke žene: to je čak upola manje u odnosu na njihovo prisustvo u ukupnoj privredi.** Moguće je da ovi podaci zapravo odražavaju činjenicu da je znatno manji broj ženskih preduzeća izvozno orijentisan u odnosu na muška. Program SIEPA-e uživa veliko poštovanje, čak i među onima koji još nisu aplicirali za ova sredstva. Korisnice ovog programa smatraju da su ugovorni uslovi i opšta saradnja sa SIEPA-om veoma zadovoljavajući, uključujući i iznos subvencije, uslove otplate, profesionalizam zaposlenih i administrativne procedure. Prema njihovim iskustvima sve se radi na transparentan i profesionalan način. Učesnice napominju da bi **portfolio SIEPA-e mogao da se proširi i na podršku opštoj strategiji ispitivanja inostranih tržišta i plasmana izvoznih proizvoda i opštem razvoju preduzeća-izvoznika.**

Osim ovih programa podrške ovde predstavljenih, postoje i drugi, koje ovde ne predstavljamo, s obzirom na to da je cilj ovog istraživanja prepoznavanje mera podrške ženama koje su na evidenciji Nacionalne službe za zapošljavanje i onih koje su u stanju socijalne nužde ispresecane nizom drugih aspekata marginalizacije, osim same nezaposlenosti. U narednom poglavlju predstavljamo rezultate dubinskih intervjua i fokus grupnog istraživanja sa ženama sa evidencije Nacionalne službe za zapošljavanje, žena koje su na evidenciji Centra za socijalni rad Novog Pazara za materijalna davanja i žena koje su na evidenciji Centra za humanitarni rad – Hajrat. Rezultate ovog istraživanja prikazujemo, ne kao reprezentativni uzorak celokupne populacije, već nastojeći da prikažemo realno stanje i potrebe žena sa evidencija gore navedenih institucija kako bismo koncipirali mere podrške namenjene njima.

Rezultati fokus grupnog istraživanja

S obzirom na to da je fokus projekta „Jačanje učešća žena i marginalizovanih grupa u kreaciji lokalnih politika u multietničkim sredinama“ na ženama niske kvalifikacione strukture, koje osim marginalizacije usled nezaposlenosti i niskog nivoa obrazovanja su ispresecane nizom drugih sprečenosti koje ih višestruku marginalizaciju, projektni tim se odlučio na istraživanje njihovih potrebe i procene njihove spremnosti i kapaciteta na

osnovu kojih bi bilo moguće da se daju preporuke za kreiranje konkretnijih i efektivnijih mera podrške za njihovo zaposlenje.

Fokus grupno istraživanje je sprovedeno 1. i 2. novembra 2012. godine i u njima je učestvovalo ukupno 16 žena sa evidencije Nacionalne službe za zapošljavanje i Centra za socijalni rad. Na fokus grupi s predstavnicima institucija razgovarano je sa 6 osoba³⁴.

Fokus grupe su rađene sa ženama koje su na evidenciji Nacionalne službe za zapošljavanje, ženama koje su na evidenciji Centra za socijalni rad Novog Pazara za materijalna davanja i ženama koje su na evidenciji Centra za humanitarni rad – Hajrat. Osim fokus grupa sa ciljnom grupom, vođeni su i dubinski intervjui sa predstavnicima lokalnih institucija: Nacionalne službe za zapošljavanje, Centra za socijalni rad, Opštine Novi Pazar, predstavnicima Skupštine opštine Novi Pazar, Privredne komore kako bismo dobili uvid u nivo poznavanja problematike ove ciljne grupe, ali i kako bismo utvrdili mogućnosti i planove za unapređenje opšteg socijalnog i ekonomskog konteksta u Novom Pazaru i Prijepolju. Rezultati razgovora sa predstavnicima institucija su korišćeni za kreiranje preporuke, te u ovom delu rada nisu predstavljeni.

Kako bi se bolje razumela ciljna grupa, izuzetno je bilo značajno utvrditi iz kakvog porodičnog i tradicijskog miljea dolaze, tako da se prvi korpus pitanja strukturirao oko procene njihovog statusa i percepcije svog statusa kako u porodici, tako i u društvu. Tradicionalno, žene se rano udaju i imaju mnogobrojne porodice, u kojima im je osnovna uloga domaćice i majke. Po odrastanju dece one razumevaju da višak slobodnog vremena treba da usmere ka radnim aktivnostima, najčešće bez ikakvog prethodnog radnog iskustva. Osim njih koje su nezaposlene dugi niz godina, muževi ostaju bez posla, tako da pitanje preživljavanja ih usmerava dalje ka traženju bilo kakvog posla. Ispitanice ne biraju posao, već samo da rade, kako bi prehranile porodicu i preživele. Dakle, motiv ni u kom slučaju nije u profesionalnom usavršavanju ili ličnom unapređenju, već isključivo ekonomska nužda.

Razumevajući da je reč o tradicionalnim patrijarhalnim porodicama, ambicije žena se svode na to da rade unutar porodice i da razvijaju porodične poslove, koji su nekada

---

³⁴ Aneks. 1 spisak pitanja za fokus grupno istraživanje.

negovani ili one u okviru kojih bi se mnogočlana porodica angažovala. Osim toga, na pitanje kako supružnici razmišljaju o tome da one budu nosioci vlasništva, odgovor je da ih oni podržavaju sa aspekta da rade, ali da se ne razgovora o tome ko bi bilo vlasnik i opšti utisak je da ni one same ne promišljaju o tome da bi same mogle da vode porodični posao, već da po tradiciji to treba da rade muževi. Ipak, ovakvo polazište je vrlo značajno za utvrđivanje mera podrške za zapošljavanje žena. Moguće je razmišljate o programima koji će se odnositi na uspostavljanje ili razvoj poslova koji bi se odnosili na mnogoljudna domaćinstva, a ne kroz programe samozapošljavanja žena koje po svojoj kvalifikaciji, radnom iskustvu i dužini vremena provedenog na evidenciji nisu spremne da se upuste u samostalni posao. Uvid u ovaj aspekt života žena je značajan za shvatanje preduzetničkog duha posebno stanovnika novog Pazara. On se iznad svega odnosi na mušku populaciju, te ne bi ga trebalo prihvatiti kao karakteristiku celokupne populacije građana i građanki Novog Pazara, a posebno ne stanovnika i stanovnica Prijepolja.

Nadalje, rezultati ovog istraživanja su nam potvrdili pretpostavku da postojeći programi podrške ne mogu da daju dobre efekte ukoliko se sa precizno ne analizira ciljna grupa kojoj su namenjeni. Konkretno, žene niske kvalifikacije, koje dominiraju na evidenciji Nacionalne službe za zapošljavanje se ne usuđuju da uzimaju subvencije za samozapošljavanje. Paradoksalno, većina žena koja je učestvovala u istraživanju prošla je programe obuke za preduzetništvo, uprkos činjenici da nikada ranije nisu bile u radnom odnosu, da su na evidenciji duže od 15 godina i da je većina njih završila samo osnovnu školu. Dodatno, podsticane su da se upuste u programe samozaposlenja. Ovakav sistem podrške i nastojanja da se smanji nezaposlenost, a time i utiče na smanjenje socijalnih davanja, nužno vodi stvaranju dodatnih socijalnih problema i tera korisnice u još veće siromaštvo.

Dugogodišnja nezaposlenost, rad na crno, povremen rad u struci, kada je reč o ženama sa srednjoškolskom stručnom spremom je žene usmerila ka tome da razmišljaju isključivo o sektorima usluga ili eventualno proizvodnje rukotvorina koje je moguće usmeriti i iskoristiti u turizmu. Ugostiteljstvo, proizvodnja hrane, tkanje i šivenje su jedina zanimanja koja prepoznaju. Mnoge se nikada nijednom od tih aktivnosti nisu bavile, ali

su prolazile programe prekvalifikacije. I na pitanje da li bi se opet prekvalifikovale ili dokvalifikovale, odgovor je da bi, samo ukoliko im to garantuje zaposlenje. Odsustvo jasne vizije o tome šta zaista žele, a šta su zaista njihove mogućnosti je karakteristika ispitanica. Osim onih koje će raditi bilo šta samo da bi preživele, postoji određen broj onih koje ne bi radile. Najčešći razlog je njihova bolest, bolest dece ili supruga. One smatraju da je za njih neophodan program koji bi im omogućio fleksibilno radno vreme, kako bi mogle da se prilagode i zahtevima porodice, svom zdravstvenom stanju, ali i potrebama radnog mesta.

Iskustvo sa crnim tržištem, socijalna davanja i višestepena marginalizacija ispitanice čini nespremnim da se upuste ne samo u samozapošljavnaje, već uopšte da se zaposle. One smatraju da jedinu sigurnost i izvesnost koju imaju su sledovanja koja dobijaju na osnovu potrebe koju je evidentirao Centar za socijalni rad.

Na osnovu sprovedenog istraživanja moguće je zaključiti da žene niske kvalifikacije nemaju inicijativu na osnovu koje one mogu da prepoznaju svoju šansu i na osnovu koje bi bile u mogućnosti da prepoznaju osnove za rešavanje svog socio-ekonomskog statusa. Osim države, one ne prepoznaju da ipak postoje i neki drugi akteri u društvu koji brinu o njihovim potrebama i kojima se mogu obratiti za pomoć ili savet. Svojom nezaposlenošću se ne bave, već smatraju da je Nacionalna služba za zapošljavanje ta koja bi trebalo da ih zaposli. Iz tog razloga, državu vide kao uzrok svoje nezaposlenosti. Nedostatak informacija, funkcionalne i informatičke pismenosti su neki od bitnijih uzroka zašto žene teško izlaze iz siromaštva koje ih sve više onemogućava da se kroz rad socijalno i ekonomski osnaže, kako sebe, tako i svoju porodicu. Iz svih prethodno navedenih razloga kreirali smo preporuke za unapređenje položaja žena na tržištu rada, sa akcentom na preduzetništvo, ali uzimajući u obzir značaj i stanje u celokupnom okruženju u Novom Pazaru i Prijepolju.

Preporuke

Na osnovu navedenog, **preporuke za unapređenje postojećih i kreiranje novih mera podrške za veće učešće žena na tržištu rada, a time i u preduzetništvu potrebno je da uvažavaju sledeće:**

1. Kreiranje programa koji su prilagođeni ciljnoj grupi, uzimajući u obzir sve njene osobenosti.

Osobnost sredine za koju su namenjene mere podrške moraju biti zasnovane na preciznim informacijama i podacima o potrebama ciljne grupe koju je neophodno zaposliti i koja je potencijalni resurs za socio-ekonomsko unapređenje određenog lokaliteta. Bez preciznih i istinitih podataka nije moguće osmisлити adekvatan program. Iz tog razloga, osim poznavanja ciljne grupe, neophodno je da se svi stakeholderi u toj lokalnoj zajednici umreže, kako u smislu razmene podataka, tako i u smislu planiranja razvoja. Podaci o strukturi stanovništva, siromaštvu, geografskim i infrastrukturnim osobenostima, prirodnim resursima itd, sve su to bitne informacije koje je neophodno sakupiti i na osnovu njih razvijati programe podrške nezaposlenima, što nije ništa drugo do podsticaj razvoju jednoj opštini ili gradu.

2. Razvoj socijalnog preduzetništva

Programi podrške preduzetništvu teško mogu da imaju dovoljno snažan uticaj na žene koji su dugi niz godina nezaposlene, koje nikada nisu radile, koje nemaju kontinuitet u određenom zanimanju. Njihove mogućnosti su ograničene načinom života i osamostaljivanje može da rezultira većim socijalnim problemom nego što će im dugoročno pomoći, te je neophodno osmisлити nove načine za njihovo uključivanje na tržište rada. Ovakva ciljna grupa mora da prođe pripremu pre, odnosno za komercijalno i kompetetivno tržište rada. Razvoj takvog tipa psihološke, socijalne i radne podrške moguće je kroz socijalna preduzeća kao prelazne forme zapošljavanja kroz koje bi žene postale osnažene za aktivno zapošljavanje u okviru postojećih radnih okruženja, ali i za samozapošljavanje.

3. Razvoj (socijalnog) zadrugarstva

Udruživanje je još jedan od mogućih dobrih načina za upošljavanje žena, posebno sa trenutnog aspekta zakonodavnog okvira, jer zahteva najmanji broj zaposlenih, a da veći broj pojedinki, ali i njihovih porodica kroz zadrugu privređuju. Žene sa radnim iskustvom, a pri kraju radnog veka, su potencijalni resurs za uključivanje upravo u zadružne sisteme, posebno ukoliko su radile u većim sistemima, jer njima nije potrebno da razvijaju radne navike i one su te koje mogu da budu podsticaj za žene koje tek treba da razvijaju svoje radne navike i sposobnosti. ipak, ovakvo udruživanje zahteva snažnu i empatičnu upravu, svesne karakteristika zadrugara, ali i tržišta.

4. Povezivanje obrazovnih kapaciteta i zahteva tržišta rada

Usklađivanje obrazovnog sistema i tržišta rada je aktivnost koju je neophodno sprovesti kako na republičkom tako i na lokalnom nivou, posebno u sredinama koje su univerzitetski centri, poput Novog Pazara. Hiperprodukcija visokokvalifikovanog kadra u uslovima ograničenog tržišta, stvara uslove opet za potencijalni rast socijalnih problema. Iz tog razloga, neophodno je proceniti koje obrazovne profile kreira kako Univerzitet u Novom Pazaru, tako i škole u Novom Pazaru i Prijepolju, te na osnovu istraženih potreba tržište predvideti mere za rad i radnu praksu prevashodno mladog kadra.

Prekvalifikacija i dokvalifikacija nezaposlenih, ali i onih koji su potencijalni tehnološki višak treba da vodi istinskom unapređenju postojećih i/ili razvoju veština za koje postoji potreba na tržištu ili onih koje su potrebne u skladu sa planovima razvoja grada i opštine. Potencijalno turistički atraktivni Novi Pazar i Prijepolje raspoložu ženama koje su radile poslove u vezi sa rukotvorinama, tradicionalno su domaćice i to je potencijal koji je neophodno usmeriti u kreiranje autentičnih proizvoda kako za obogaćivanje turističke ponude proizvoda, tako i proizvodnju hrane koja je karakteristična za ovo podneblje.

5. Veći angažman lokalnih institucija u rešavanju problema nezaposlenih (žena)

U razgovoru sa predstavnicima institucija jasan je stav da sa njihove strane postoji nedostatak inicijative za definisanje strateških prioriteta razvoja i njihovom realizacijom.

Odsustvo lične odgovornosti za socio ekonomsko stanje u gradu je vrlo izraženo. Predstavnici lokalnih institucija imaju predstavu o tome da su problemi nabujali, ali nemaju predstavu o obaveznosti učešća institucija ispred kojih su da se adekvatno i sa konkretnim merama posveti rešavanju tih problema, u saradnji sa predstavnicima svih relevantnih aktera na tom području, od državnih institucija, preko privrednog sektora do civilnog sektora. Privatni sektor ima potencijalno veliku ulogu u ovoj oblasti, jer se iz njega crpi preduzetnički duh i mogućnost prepoznavanja tržišne šanse. U ovom smislu je značajan i razvoj javno privatnog partnerstva kao dobre prakse za umrežavanja subjekata u lokalnoj zajednici na rešavanju lokalnih socio ekonomskih problema. Iz tog razloga, neophodno je pokrenuti diskusiju o saradnji svih relevantnih zainteresovanih strana na teritoriji grada Novog Pazara i Prijepolja, kako bi im bilo predočena dramatična socio-ekonomska situacija, koja iziskuje zajednički rad i korišćenje svih resursa.